

Sáráncdi Tamás

„Zsidóbarátok és szabadkőművesek előnyben”? Egy erdélyi napilap esete a magyar katonai közigazgatással 1940-ben

A tanulmány az 1940. őszi észak-erdélyi sajtóviszonyok átalakulását kíséri nyomon, illetve az e mögött meghúzódó célokat igyekszik feltárni. A Magyarországhoz visszacsatolt terület sajtóéletére nemcsak az ott is hatályossá vált zsidótörvények voltak hatással: a kormány igyekezett beszüntetni a nem magyar nyelvű, illetve az ellenzékinek minősített lapokat is. Ez az írás egy konkrét eseten keresztül azt mutatja be, hogy a helyi magyar elit miként játszotta ki e rendelkezéseket, illetve hogyan biztosította érdekeit, adott esetben kiszorítva a magyarországi pártérdeket.

Az 1940. augusztus 30-án meghozott második bécsi döntést követően a magyar honvédség birtokba vette a Magyarországnak visszajutatót észak-erdélyi területeket. A korábbi gyakorlatnak megfelelően a terület kormányzását a kezdeti hónapokban a hadsereg gyakorolta. Észak-Erdélyben a katonai közigazgatás, amely 1940. szeptember 5-e és november 26-a között működött, megfellebbezhetetlen rendeletek segítségével történő, leegyszerűsített kormányzást jelentett. A fontosabb tisztségeket a hadsereg tagjai töltötték be. A katonai közigazgatás struktúrája ugyanakkor kettősségre épült: minden szinten – járási, vármegyei és hadsereg – működött a helyi parancsnokok mellett a budapesti minisztériumok által delegált szaktanácsadók testülete, a döntéseket ezzel konzultálva kellett volna meghozni. A katonai közigazgatást végig a katonai és a polgári elem konfliktusa jellemezte, és a helyi parancsnokok sok esetben inkább a helyi magyarságból választottak maguk mellé „tanácsadókat”, akik érdekeiknek megfelelően igyekeztek befolyásolni őket. A katonai közigazgatás elsődleges feladata a nyugalom és rend fenntartása, illetve a terület ellátásának biztosítása volt, azonban a parancsnokok az eredeti utasítást messze túlhaladva igyekeztek minden felmerülő problémát „megoldani”.

A katonai közigazgatás időszakának egyik problémája az, hogy bizonyos szempontból túl hosszúra nyúlt, a teljes folyamatok és változások elemezéséhez viszont túl rövid. A kulturális életben is érzékelhetők a pozitív változás jelei, ugyanakkor megmutatkoznak már a problémák is. Az egész folyamat végigkövetése csak egy hosszabb periódus vizsgálatával lehetséges, ezért itt inkább csak a folyamatok felvillantására törekszünk, és konkrét történéseket, esetleges törésvonalakat mutatunk be egy esettanulmányba ágyazva.

A katonai közigazgatás konfliktusokkal terhes időszakában a legpozitívabb fejlemények a kultúra terén figyelhetők meg. A „magyar tér” kialakítására irányuló törekvések már az első napokban megindultak. A nagyvárosokban az utcák és a kirakatok feliratait magyarra cserélték, újra megnyílhattak a magyar egyesületek és színházak, a hivatalokban is a magyar vált a kommunikáció nyelvén. Ezzel párhuzamosan azonban a román újságok még a bevonulás előtt megszűntek, vagy a katonai közigazgatás tiltotta be őket, és a menekülés következtében a magyar nyelv vált az uralkodóvá az utcán és az éttermek teraszain.

Tanulmányunk egy konkrét eset bemutatása mellett a működési elvet kívánja körbejárni. Arra a kérdésre keresünk választ, hogyan és mire próbálta felhasználni a katonai közigazgatás az észak-erdélyi magyar sajtót. Hogyan befolyásolta a sajtónyilvánosságát azáltal, hogy lapokat engedélyezett vagy tiltott be?

Az erdélyi magyar sajtó helyzete Romániában

1918 után az erdélyi magyar sajtónak két jellemző vonása volt: egyrészt jótékony hatással volt rá a Budapesttől való elszakadás (Győrffy 2014), másrészt teljesen felkészületlen volt a kisebbségi kérdésre és létre (Mikes 1937). Az elszakadás révén egyes sajtótermékek országos (regionális) jelentőségre tettek szert, és megfigyelhető egyféle professzionalizálódás is, mivel az újságírás önálló hivatássá vált.

A kortársak egy része mindezt negatívként élte meg, ugyanis a sajtópiac üzleti alapon történő megszervezése együtt járt a bulvárlapok számának növekedésével, és szerintük ezek a sajtótermékek már nem kötődtek szorosan közösségükhöz. Ugyanakkor a sajtó lett az erdélyi magyar önszerveződés legfontosabb eszköze, és szorosan kötődött a mindenkori magyar politikai szerveződéshez, elsősorban az Országos Magyar Párthoz (OMP). Az OMP a két világháború között az erdélyi magyar társadalom politikai képviselőjét látta el, a kisebbségi kérdés terén a pozícióőrzést és – akár a nemzetközi szinten is – a jogsérelmek bemutatását, illetve az egység megőrzését tartotta elsődleges céljának. Így az OMP döntő befolyást gyakorolt a társadalomszervezés minden terén, és igyekezett érvényesíteni az általa képviselt irányvonalat. Mindehhez hozzájárult, hogy a párt szoros kapcsolatot ápolt a társadalomszervezés más pilléreivel – az egyházakkal, a szövetkezetekkel –, illetve ezekkel több szinten és szálon személyileg is összefonódott. Az ideológiai alap az úgynevezett *népszolgálati eszme* volt, amely szerint az elit legfontosabb szerepe a társadalmi munka és az alsó néprétegek felemelése.

Alapkutatások hiányában nem tudunk átfogó képet adni a két világháború közötti erdélyi magyar sajtóról, azonban meglátásunk szerint a témát két szempontból lehet megközelíteni: egyrészt a sajtó regionális megoszlása, illetve a vezető lapok irányultsága, másrészt a sajtónak az önszerveződésben játszott szerepe szempontjából. Azt is le kell szögezni, hogy a korszak összes magyar politikai lapja kisebbségi alapon állt, és nagyon eltérő irányzatok is megfértek egymás mellett.

1918-at követően magyar szempontból egyértelműen Kolozsvár vált központtá, ami érvényes a sajtóra is. A két legfontosabb orgánus, a Keleti Újság és az Ellenzék itt jelent meg. Az aktivizálódásban és az önszerveződésben is fontos szerepet játszott a Keleti Újság, amelynek 1919-ben meghirdetett programja szerint a magyarságnak aktívan be kell kapcsolódnia a román állam életébe, és kapcsolatot kell kiépítenie a román demokratikus erővel (Mikes 1937). Kolozsvár másik legjelentősebb lapja a már 1918-ban is nagy hagyományokkal rendelkező Ellenzék. Ez az 1920-as évek elején a polgári liberalizmus eszmeiségét vállalta fel, majd 1925-től közeledett az OMP fentebb vázolt irányvonalához.

A két lap életében nagy változás következett be 1927-ben. Weisz Sándor laptulajdonos eladta az OMP-nek a Keleti Újságot, amely a szervezet hivatalos lapja lett, irányultsága beszűkült. A kortársak úgy ítélték meg, hogy ezzel az egyik legprogresszívebb napilap pártlappá alakult át, és ezzel párhuzamosan elüzettesedett (Mikes 1937). Ugyanakkor az Ellenzék eltávolodott az OMP hivatalos álláspontjától (bár nyíltan soha nem fordult azzal szembe), és a románokkal megegyezést kereső Bánffy Miklós köré csoportosuló liberálisabb felfogású irányvonalat vette fel.

A harmadik országos jelentőségű újság a Brassóban megjelenő Brassói Lapok volt, amelynek ugyancsak 1918 után nőtt meg a jelentősége. Az 1920-as évek elején az OMP irányvonalát követte, később ez a lap testesítette meg leginkább a „kisebbségi társadalom” és a „népszolgálat” eszméjét. Anélkül, hogy nyíltan szakított volna az OMP-vel, bírálta annak arisztokratikus vonalát, ugyanakkor nyitott a baloldali és népi irányvonal felé. A lap sikeréhez nagyban hozzájárult Brassó földrajzi fekvése, ugyanis az ország belsejében a cenzúra kevésbé volt szigorú, mint a figyelem középpontjában fekvő Kolozsváron, illetve a nyugati határ menti városokban. E három lapot leszámítva a többi város sajtójának periférikus szerep jutott, és sokszínűségük ellenére színvonalban messze elmaradtak ezektől (Mikes 1937).

Az erdélyi sajtópiacra 1918-ban 101 időszaki sajtótermék jelent meg. Ebből 17,7 százalék hetilap, 14,4 százalék vallási lap, 14,1 százalék szaklap, 12 százalék napilap, 9,4 százalék egyesületi és pártlap, 8,7 százalék irodalmi, 15,2 százalék más típusú lap volt. A területi megoszlást tekintve a 22 év alatt a legtöbb lap Kolozsváron jelent meg, összesen 437 cím (az összes lap 26 százaléka), ezt követte Temesvár 216 címmel (12 százalék), illetve Nagyvárad 147 címmel (8,8 százalék) (Kéglí 1999). A 22 év alatt Erdély 69 helységében 1260 cím jelent meg; ezek többségét rövid életű lapok tették ki. 1918-hoz képest a lapok száma 1940-re 186-ra emelkedett, ebből 33 volt napilap (Győrffy 2014). Ebből a szempontból a legtermékenyebb időszak az 1930-as évek első fele volt, amikor a sajtótermékek száma meghaladta a 300-at. A lapok jellegét tekintve 1935-ben azok 30 százaléka volt politikai, 6 százaléka irodalmi, 20 százaléka hitbuzgalmi, 29 százaléka szaklap, 12 százaléka pedig más jellegű kiadvány. Kolozsváron ekkor összesen 88, Temesváron 50, Nagyváradon és

Szatmárnémetiben 23, Marosvásárhelyen pedig 15 lap jelent meg (Feisz 2001). A nagy fluktuációnak köszönhetően az 1940-ben is működő politikai napi- és hetilapok 55 százalékát 1930 után alapították. Ha a lapok élettartamát nézzük 1940-ben, akkor 60 olyan lap volt, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal, de végig működött a két világháború között, míg 117 lapot 1918 után alapítottak (Feisz 2001, Kégli 1999). A még 1940-ben is működő lapok több, mint felét 1931 után alapították. Monoki István nyomán Kégli Ferenc 43-ra teszi azon újságok számát, amelyek a 22 év alatt folyamatosan megjelentek.

A lapok nagy fluktuációjának legfőbb oka a folyamatosan változó cenzúra volt. Romániában először az ország 1916-os hadba lépését követően vezettek be cenzúrát, amelyet ekkor még a rendőrség végzett. 1918-ban az ostromállapot bevezetésével a sajtócenzúrát kiterjesztették, és az ellenőrzés joga a Miniszterelnökséghez került át. Az 1920-as évek elején többször változott a cenzúra mértéke és jellege, majd 1923-tól a határsávban állandósították a sajtócenzúrát, amely a két világháború közötti időszakban végig érvényben maradt (Gyórfy 2014). (A határsávot nagyon szélesen értelmezték, az magában foglalta Erdély nagyobb részét, beleértve Kolozsvárt is.) Az 1930-as évek elejéig nem volt egységes cenzúrahivatal, annak munkáját nagyrészt a helyi törvényszék és ügyészség végezte, városenként eltérő szigorúsággal. Míg Kolozsváron és a határsávban szigorúbb volt, az ország belseje fele haladva egyre enyhült, így előfordulhatott, hogy ugyanazt a cikket, amelyet Brassóban engedélyeztek, Szatmárnémetiben betiltották. Ez egy idő után öncenzúrára készítette a szerkesztőket, mivel nem volt pontosan meghatározva, mihez kellene igazodniuk. Az egységes szabályrendszer hiánya miatt sorozatosak voltak a lapbetiltások, illetve az újságírók elleni sajtóperek. Például 1919 és 1934 között összesen 607 magyar és 94 német újságíró ellen folyt per sajtóvétség miatt. A legtöbb sajtópere (közel 50) Olajos Domokosnak, a Keleti Újság munkatársának, illetve Krenner Miklósnak, az Ellenzék munkatársának volt (közel 25). A vádak is széles spektrumot öleltek fel: hoztak ítéletet államellenes izgatás és revizionista propaganda, illetve pánikkeltés és a kormány túlzott bírálata miatt is.

A Román Nemzeti Parasztpárt kormányra kerülését követően megszüntette az ostromállapotot, majd 1928-tól az előzetes sajtócenzúrát is. 1933-ban ismét bevezették az ostromállapotot és a még szigorúbb sajtócenzúrát, amelyet a Belügyminisztérium és a Nemzetvédelmi Minisztérium a megyei prefektúrahivatalokon keresztül együtt végzett. A cenzúrában bekövetkezett leglátványosabb változás a földrajzi nevek magyar használatának tilalma volt, ami sok újságot névváltoztatásra kényszerített (Berey 1940). Az 1938-ban elfogadott új sajtótörvény szigorított a korábbi szabályozáson: laptulajdonos csak román állampolgár lehetett, és a lapok nem fogadhattak el külső anyagi támogatást. Ennek hatására 1938-ban 53 lap szüntette be tevékenységét (Gyórfy 2014). A törvény előzménye az állampolgárság felülvizsgálatát elrendelő törvény volt, amelynek értelmében mintegy 20 ezer zsidó veszítette el állampolgárságát (Gidó 2009). A törvény céljai között szerepelt a sajtó külföldi támogatásának beszüntetése, ami súlyosan érintette a magyar sajtótermékeket is. 1924-es adat szerint ugyanis a magyar kulturális intézmények – beleértve a sajtót is – jelentős összegű (990 ezer lejes) támogatásban részesültek a magyar kormány részéről (Bárdi 1996).

A magyar katonai közigazgatás sajtóirányítási gyakorlata

A katonai közigazgatás sajtótermékekre vonatkozó rendelkezéseinek megértéséhez röviden vázolnunk kell a két világháború közötti Magyarország sajtóval kapcsolatos felfogását. A korszak traumája az 1918–1920 közötti társadalmi egység és politikai intézményrendszer megszűnésének élménye. Ez szorosan összekapcsolódott a világháborús vereséggel, amiért az ellenséges propagandát, illetve a sajtót tették felelőssé, tanulságként pedig a propaganda hatékonyabb felhasználásának és a sajtó szorosabb ellenőrzésnek igényét fogalmazták meg. Ebből következett a fordított logikájú felfogás, amely szerint az ellenséges propaganda elítélendő és erkölcstelen, míg a magyar kormányé jogos és elfogadható, mert a trianoni igazságtalanság ellen küzd (Sipos 2011). Mindezek hatására a társadalmi rend és norma mellett a különböző intézmények és a kiemelkedő politikusok tekintélyének védelmét is törvénybe iktatták. Ez ugyanakkor összhangban volt a kor európai államainak törvénykezésével. Míg Nyugaton a társadalmi rendet és intézményeket, addig Keleten elsősorban a politikusok tekintélyét védték. A másik különbség Nyugat és Kelet között a tekintély védelmének mértéke. A társadalmi rend védelméről szóló 1921. évi III. tc. már lehetőséget adott a politikai nyilvánosságba való beleszólásra. Ezt követően rendszeressé vált a különböző sajtótermékek megfigyelése (Sipos 2011).

A különböző kormányok politikájának hatására átalakult a magyarországi sajtónyilvánosság. Már Bethlen István miniszterelnök is igyekezett befolyásolni azt, de a kormányok célja elsősorban a lapok megnyerése volt a kormány politikájának támogatása érdekében. Az igazi fordulat Gömbös Gyula kormányra kerülésével következett be, aki egyrészt a Miniszterelnökség alá rendelte a sajtó támogatására szánt teljes összeget, másrészt új kormánypárti lapok alapításával igyekezett csökkenteni az ellenzéki lapok befolyását. A Gömbös-kormány sajtópolitikájának mérlegét jól mutatja, hogy 1934-es adat szerint a lapok több, mint 20 százalékát az azt megelőző három évben alapították (Sipos 2011). 1938-ban Imrédy Béla miniszterelnöksége alatt 410 lapot szüntettek meg, illetve 1939-ben felállt a Sajtókamara. Új korszak kezdetéről beszélhetünk: a tekintélyelvű rendszert felváltotta egy diktatórikusabb, ahol a nyilvánosság sokkal jobban beszűkült, mint korábban (Sipos 2011). Ettől kezdve a propagandista sajtófelfogás vált uralkodóvá. Míg korábban a tájékoztatást és a közönség kiszolgálását tekintették az újságíró legfőbb feladatának, ettől kezdve a nemzeti eszme propagálása vált fő céllá. Ezt követően 1939-ben újra bevezették a sajtócenzúrát.¹ Ennek értelmében a lapokat csak az illetékes ügyészség átvizsgálása után lehetett kinyomtatni.

1938 és 1942 között 33 százalékkal csökkent a lapok száma, s 1940-ben – már Észak-Erdéllyel együtt – 254 politikai napilap jelent meg, míg 1939-ben jóval kisebb területen 276. Ezzel párhuzamosan újabb lapalapítási hullám indult meg. Ezt jól mutatja, hogy az 1942-ben működő lapok 23 százalékát 1939-ben vagy azt követően alapították (Sipos 2011).

A katonai közigazgatás megszervezését szabályozó *Utasítás* a korszak magyarországi felfogásának megfelelően közelített a sajtóhoz, amelyben a kormány legfőbb propagandaeszközét látta. A cél – úgymond – a lelkek megnyugtatása és a kulturális élet fejlesztése, valamint ezeknek a magyar államérdek szolgálatába állítása volt (*Utasítás* 1940). Emiatt a sajtópiac oly mérvű és értelmű átalakítása vált szükségessé, amely a sajtót alkalmassá tette e feladatok elvégzésére: az előírás szerint a helyi parancsnokoknak napi szinten kellett ellenőrizniük és irányítaniuk a sajtót,² illetve a Fővezérségnek megfelelő anyagokkal kellett azt ellátnia. Ez komoly problémákat okozott az újságok előállításában. A kolozsvári Ellenzék napilap arra panaszkodott például: kétszer kellett a kiadványt ellenőriztetni (egyszer a helyi parancsnokság, majd a hadsereg-parancsnokság cenzúrahivatalában), ez pedig kb. 1,5–2 órás késést jelentett az újság utcára kerülésében. Ráadásul két alkalommal is olyan cikket cenzúráztak, amelyet a vármegyei parancsnok, illetve egy sajtóreferens juttatott el a laphoz.³

A parancsnok feladatának megkönnyítése érdekében utasításokat adtak a sajtóra vonatkozóan: nem volt szabad belpolitikai vagy vallási vitának helyt adni a lapokban, sem az anyaországot bíráló cikkek megjelenését engedélyezni vagy olyan összehasonlítást végezni, amelyből az anyaország hátrányosan jönne ki. Kerülendő téma volt a Magyarországon belüli nagybirtok túltengése, az alacsony munkabérek, a magas adók, illetve a drágaság. Tilos volt támadni magyarországi politikusokat, és tiltották az erdélyi románoknak mint népnek a gyalázását. A román politikusok bírálata is csak tárgyilagos érvek alapján volt megengedhető. Ha ugyanakkor az engedélyezett lapok sorozatban olyan cikkeket közöltek, amelyek ellenkeztek ezen előírásokkal, a parancsnoknak joga volt az illető lapot betiltani (*Utasítás* 1940).

Az *Utasítás* (a parancsnokok feladatának megkönnyítése végett) közölte a lapok pontos listáját, megjelölve a betiltandókat és az engedélyezendőket. A kiválasztás szempontjai nem világosak, de az tény, hogy az intézkedés az erdélyi sajtónyilvánosság teljes átalakítását eredményezte. Az első látványos hatás a román lapok szinte teljes és a németek radikális visszaszorítása mellett a(z) elsősorban zsidónak minősített kiadók kezében lévő) magyar lapok számának csökkenésében figyelhető meg. Az *Utasítás* 235 lappal számolt; ebből 129-et ítélték betiltásra, amiből 62 román nyelvű. Engedélyeztek 106-ot, amiből 13 volt román és kettő német nyelvű. Az *Utasítás* e részére meglátásunk szerint csak mint tervezetre lehet tekinteni, hiszen például a román lapok közül végül csak négy megjelenését engedélyezték: a Tribuna Ardealului mint egyedüli politikai lapot, a Besztercén megjelenő, Săptămâna című gazdasági lapot, illetve két görög katolikus hitbuzgalmi lapot. A német lapok közül Besztercén és Nagyváradban jelent meg egy-egy politikai lap.

1 A m. kir. minisztérium 1939. évi 8140 ME számú rendelete a sajtóellenőrzésről. *Rendeletek tára*. 1939. 1270–1271. <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1939&pg=1417&l=hun> (utolsó letöltés: 2015. V. 27.).

2 A sajtócenzúra fontosságát jelzi, hogy a vármegyei katonai parancsnokságokon két személy volt ezzel a feladattal megbízva, Szatmár megyében például két főhadnagy. *Kimutatás a Szatmár vármegyei katonai parancsnokság közigazgatási tisztviselőiről*. Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale, (Román Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Kirendeltsége), Fond 14 Prefectura Județului Satu Mare – Administrația militară maghiară (Prefekctúra – Magyar katonai közigazgatás), (továbbiakban DJSM-Prefectura), dos. 4/1940. 19–51. f.

3 *Végh József újságíró levele az Ellenzék igazgatóságához a lapot érintő cenzúráról*. 1940. szeptember 20. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), K 53 Észak-Erdélyi ügyek fővezérségi kormány megbízottja, (továbbiakban: K 53), 3. doboz, 273/1940. 52. f.

Az engedélyezett lapokat két csoportra osztották: politikai, illetve más szaklapra. A megkülönböztetés lényege, hogy ettől kezdve csak a politikainak minősítettek közölhetek politikai híreket. Ez az értelmezés ugyanakkor sajátos, mivel korábban egyértelműen politikai lapként működő sajtótermékeket mint nem politikaiakat tüntettek fel. A legtöbb betiltás Kolozs megyében volt (70), ezt követte Bihar (22), illetve Szatmár (17). A politikainak minősített lapok közül 34-et engedélyeztek (ez az engedélyezett lapok 32 százaléka), ebből 3 román és 2 német nyelvű volt. Az intézkedések nyomán leginkább a hitbuzgalmi lapok aránya nőtt meg, az 1935-ös 21 százalékról 30 százalékra (Utasítás 1940). Az átszervezés alapvetően nem alakította át a lapok jellegének arányát, de a sajtópiac radikális zsugorodása miatt a politikai nyilvánosság beszűküléséről beszélhetünk.

Az *Utasítás* értelmében a katonai parancsnokoknak nem volt mérlegelési joguk; a listán szereplő lapokat a bevonulást követően az első intézkedések között be kellett volna tiltani. A bevonulás másnapján értekezletet kellett összehívni a sajtó- és nyomdatulajdonosoknak, ezen ismertetni kellett a sajtóra vonatkozó rendeleteket és – feltehetően – a betiltott és engedélyezett lapok listáját (Utasítás 1940).

A továbbiakban ismertetett konkrét eset szemlélteti mindezek gyakorlati működését, valamint azt, hogy a lapbetiltásokat és a zsidótörvényeket kihasználva a helyi magyar elit miként igyekezett a helyzetet és a sajtót saját céljaira felhasználni. A történések mögött felsejlik a helyi és a magyarországi politikai csoportosulások érdekkonfliktusa is.

Esettanulmány: a Szamos és a Szatmári Újság

A vizsgálat színtere Szatmárnémeti, az eset főszereplői pedig a Szamos és a Szatmári Újság című lapok, illetve a mögöttük álló csoportosulások. Az *Utasítás* értelmében a városban kilenc lapot engedélyeztek, amiből a Szatmári Újság számított politikainak, a többi hitbuzgalmi lap volt. Betiltottak tíz lapot, amiből kettő román nyelvű és kettő zsidó hitbuzgalmi lap volt. A betiltott magyar lapok közül három minősült politikainak, köztük a Szamos, amelyet nem minősítettek politikai jellegűnek, holott ezt megelőzően egyértelműen annak számított (Utasítás 1940). A lista furcsasága, hogy a működési engedélyt kapott Szatmári Újság a bevonulás előtt nem létezett, és meg sem kezdte működését, a betiltásra ítélt Szamos viszont egy napra sem volt felfüggesztve. A továbbiakban azt próbáljuk körüljárni, hogy miért nem indulhatott el a Szatmári Újság, illetve hogyan sikerült megmenteni a Szamost a megszűnéstől.

A Szamos betiltásának elmaradása „feltűnt” a Budapesten megjelenő szélsőjobboldali Pesti Újságnak⁴ is, amely feltehetőleg az egyik érintettől kapott információk alapján 1940 októbere folyamán két cikkben is támadta a szatmári lapot. Kritikájának alapja az, hogy a Szamos mindig nyíltan „zsidóbarát” lap volt, a főszerkesztő-tulajdonos Dénes Sándor zsidó szabadkőműves, akárcsak a jelenlegi tulajdonos, Figus Albert. (Dénes Sándor 1915-ben lett a Szatmárnémetiben működő Kölcsey Ferenc páholy tagja, Figus Alberttel kapcsolatban nem találtunk ilyen adatot [Kupán 2004].) Ezzel szemben a Szatmári Újságot a román hatóságok többször betiltották, főszerkesztője, Manyák József pedig többször volt börtönben. A Pesti Újság megfogalmazása szerint:

„Követeljük az aktív és volt szabadkőművesek eltávolítását a közéletből. Követeljük a Szamos azonnali betiltását, s a Szatmári Újság megjelenésének engedélyezését, mert mellette hatalmas magyar tábor áll.”⁵

4 1939 és 1943 között Budapesten megjelent napilap. Kezdetben a Maróthy (Meizler) Károlyhoz és Matolcsi Mátyáshoz köthető Keresztény Nemzetiszocialista Front nevű párt hivatalos lapja volt. 1941-ben a pártegyesítés után a Szálasi Ferenc vezette Nyilaskeresztes párt lapja lett, majd 1943-ban betiltották (Paksa 2013). A cikk mögött feltehetően személyes kapcsolatok állhattak: a szatmárnémeti katonai parancsnokság következtetése szerint az újság a Szamos elleni terhelő adatot Manyák Józseftől kapta. *Jegyzőkönyv Grünfeld Sándor kihallgatásáról*. 1940. november 13. Fond 15 Primăria Municipiului Satu Mare – Comandamentul militar maghiar [Polgármesteri hivatal – Magyar katonai parancsnokság], (a továbbiakban DJSM-Primăria), dos. 12. 167. f.

5 A zsidó érdekű és szabadkőműves lap kapott engedélyt, az üldözött magyar lap nem. Zsidóbarátok és szabadkőművesek előnyben Szatmáron. 1940. október 22. *Pesti Újság*, 3.

A Szamos visszautasította a vádakat, és igyekezett Manyákot azzal lejáratni, hogy zsidótól kért kölcsön, cserébe filozemita lapot ígért neki, illetve azzal, hogy 1940 előtt több visszaélést követett el, és csak az OMP mentette meg a letartóztatástól.⁶

Egy héttel később újabb cikkben támadták a szatmári lapot. Ebben elsősorban 1919-es forradalmi tevékenységére tértek ki, és ismét követelték betiltását.⁷ A második cikkre reagálva a Szamos azzal támadt vissza, hogy Manyák Józseffel szemben ellenkampányba kezdett, amely szerint mostohagyereke zsidó származású. Saját védelmében kijelentette, hogy a lapnál dolgozó zsidó újságírókat végkielégítéssel bocsátotta el. Ugyanakkor visszautasította a lap 1919-es magatartására vonatkozó vádakat azzal az érveléssel, hogy távolinak érzi magára nézve a szerkesztőség akkori magatartását.⁸

A kibontakozó, több szálon futó konfliktus és a mögötte meghúzódó érdekcsoportok megértéséhez ismerni kell a két világháború közötti szatmárnémeti sajtóviszonyokat, illetve a Szamos és Szatmári Újság által betöltött szerepet.

Mikes Imre az 1930-as évek szatmári sajtóját tipikus vidéki sajtóként jellemezte, amely nélkülözi az intellektuális teljesítményt (Mikes 1937). A két világháború közötti időszakban a város jelentős számú és típusú sajtótermékkel rendelkezett. A 20. század elején megjelenő 20 lapjából 9 volt hírlap és 11 folyóirat; 5 szerkesztő és hírlapíró tevékenykedett a városban (Fleisz 2001). Az 1930-as évek közepén 23-ra emelkedett az időszaki sajtótermékek száma, amiből 4 politikai napilap volt. A két világháború közötti időszakban összesen 83 sajtótermék jelent meg a városban, közülük a 3 jelentősebb magyar nyelvű napilap a Hétfői Friss Újság (1922–1940), a Szatmári Friss Újság (1922–1925), illetve a Rendkívüli Újság (1921–1925) volt (Fleisz 2001: 230). Emellett 25 különböző élettartamú nyomda működött a városban, ezek összesen 208 magyar nyelvű könyvet állítottak elő. A román nyelvű napilapok közül az 1919-ben indult Satu Mare (amely 1919–1938 között jelent meg) volt a legjelentősebb, de volt még 10 hosszabb-rövidebb ideig megjelenő napilap, például a Neamul nostru (1924–1927), a Graiul Neamului (1927–1940), a Gazeta Sătmarului (1928–1932), illetve a Frontiera (1938–1939). A politikai napilapok mellett jelentős szerepet játszottak a hitbuzgalmi lapok. Mind a katolikus, mind a református egyház több lapot is kiadott, a legjelentősebb a Szívgyárdista (1923–1940), a Hildegárda (1929–1940), illetve az Egyházi Híradó (1911–1944) volt. Itt nyomtatták a Benedek Elek szerkesztette gyereklapot, a Cimborát is (1922–1929).

Komolyabb hagyománnyal az 1869-ben (más adat szerint 1871-ben) társadalmi hetilapként alapított, 1908-tól napilapként megjelent Szamos rendelkezett (Szabolcs-László 2002), mivel ez volt a város legrégebbi és leghosszabb ideig működő lapja. Jellegét többször megváltoztatta. Alapításakor a Szatmármegyei Népművelési Egylet, majd a Szatmármegyei Községi- és Közjegyzők Egyesületének hivatalos lapja (László 2002), 1924 és 1938 között pedig a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerint az OMP helyi szervezetének hivatalos lapja volt.⁹ Korszakunkban politikai napilapként, majd 1942-től keresztény politikai napilapként tünteti fel magát.

A lap kezdetől a Szabadsajtó Könyvnyomdai és Kiadó Rt. kiadványaként, annak nyomdájában jelent meg. A lapot Bihari Péter alapította, 1912 és 1938 (egyenes adatok szerint 1908 és 1940)¹⁰ között az OMP színeiben politizáló, zsidó származású Dénes Sándor¹¹ volt a szerkesztő, illetve felelős szerkesztő, egyben a Szabadsajtó Rt. társtulajdonosa is. A román cenzúra miatt a lap 1936 és 1937 között Szabadsajtó, 1937 és 1940 között Sajtó, majd a bevonulást követően ismét Szamos néven jelent meg. A névváltoztatás az újság szellemiségében nem okozott változást.

A város két világháború közötti időszakának másik meghatározó lapjának a Szatmári Újság számított. 1929-ben, a Pátria nyomda városba költözését követően alapították, és rövid idő alatt a város meghatározó lapjává nőtte ki magát. Valamikor az 1930-as évek elején¹² a lap szerkesztését Manyák József vette át. A fejlécén az 1930-as évek közepén az „északromániai független magyar politikai napilap” meghatározás volt feltüntetve. Az 1936-os rendelet

6 A zsidó érdekű és szabadkőműves lap kapott engedélyt, az üldözött magyar lap nem. *Szamos*, 1940. október 24. 2.

7 Még mindig megjelenik a forradalmi és szabadkőműves Szamos. *Pesti Újság*, 1940. október 30. 6.

8 Még mindig megjelenik a forradalmi és szabadkőműves Szamos. *Szamos*, 1940. november 3. 3.

9 Lásd <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4253/> (utolsó letöltés: 2015. V. 29.).

10 Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/692/> (utolsó letöltés: 2015. V. 29.); László (2002).

11 Dénes Sándor (1880–1944) jogász, újságíró. A debreceni jogi egyetem elvégzése után 1901-től itt kezdett el újságíróként dolgozni. A világháború alatt Az Est című napilap kiküldött háborús tudósítója. Emellett alelnöke az Erdélyi és Bánáti Népkisebbségi Újságíró szervezetnek, illetve tagja az OMP kulturális bizottságának. Az OMP színeiben éveken át tagja a Szatmár megyei tanácsnak.

12 Más adat szerint csak 1935-ben. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/2681/> (utolsó letöltés: 2015. V. 29.).

miatt – amely szerint a földrajzi neveket mindenütt, még az újságok címében is csak románul lehetett leírni – ez is névváltoztatásra kényszerült, és Újság néven jelent meg. Rövidebb ideig többször volt felfüggesztve, majd 1938-ban a román hatóságok betiltották. 1939-ben rövid ideig még megjelent Esti Újság címen, majd végleg megszűnt.

Nehéz megítélni a két lap pontos jellegét és egymáshoz való viszonyát, ehhez cikkek tartalmi és filológiai elemzése lenne szükséges. Az biztos, hogy minden fontosabb magyar lap kisebbségi alapon állt a két világháború között, és elsődleges feladatának a kisebbségi sérelmek feltárását és állandó napirenden tartását tekintette. Lényeges különbségek lehettek viszont a hangnem és a stílus terén, akárcsak a baloldali, esetleg szélsőjobb irányzatokra való nyitottság kérdésében. A Szatmári Újságot ebből a szempontból így jellemezte egy korabeli beszámoló:

„...el lehet mondani, hogy gerinces, meg nem alkuvó és mindenek fölött magyar politikai iránya folytán teljesen meghódította Északrománia magyarságát [...] Intranszignens magyarságért aggódó hangon szólalt fel számtalan írásában” (Erdélyi 1934: 488).

E megállapítást látszik alátámasztani az a tény, hogy szinte minden lapot hosszabb-rövidebb időre betiltottak, de kevéssel szemben léptek fel agresszíven a román nacionalista körök. 1933-ban egy revizionista térkép közlését követően román nacionalisták megrongálták a szerkesztőség gépeit, és magát a főszerkesztőt is bántalmazták. Hasonló eset csak a kolozsvári Új Kelet című cionista napilappal esett meg.

A két újság jellegét tekintve mérvadó lehet Mikes Imre kategorizálása, aki az 1930-as évek közepén a Szamoszt mérsékelt konzervatívként, a Szatmári Újságot magyarpárti konzervatívként jellemezte (Mikes 1937). A két sajtóorgánium viszonyát jól jelzi, hogy 1938-as felfüggesztésük után a két szerkesztőség nézetbeli különbségek miatt nem tudott megegyezni a lapok egyesítéséről (Berey 1940). E mögött feltehetően a két szerkesztőség kisebbségi kérdéseket illető felfogásbeli nézetkülönbsége állhatott: a Szatmári Újság nyíltabban és bátrabban vállalta fel az esetleges kisebbségi sérelmeket, míg a Szamos mérsékeltőbb, a román többséggel történő megegyezést szorgalmazó felfogást követett.

A korabeli magyar sajtó másik közös jellemzője az Országos Magyar Párthoz való viszony. Ha egyes lapokban időnként meg is jelentek az OMP politikáját bíráló írások, alapvetően mindegyik a politikai egység megőrzésének fontosságát hangsúlyozta.

Az 1940 utáni történések megértésében meglátásunk szerint a lapok stílusa és jellege mellett meghatározó azok újságíróinak pályája, politikai nézete és akár egymáshoz való személyes viszonya is. Az egyik főszereplő Manyák József újságíró, a Szatmári Újság alapítója és résztulajdonosa. 1926-tól a Haladás című katolikus társadalmi, később művészeti lapnál, majd annak 1929-beli megszűntét követően más erdélyi lapok munkatársaként dolgozott. A lap intranszignensebb hangvételét minden bizonnyal a főszerkesztő személyisége határozta meg,¹³ amit alátámaszt az is, hogy 1933-ban őt is bántalmazták,¹⁴ majd 1935-ben – amikor egy rosszul lefordított távirat miatt azt közölte le az újságban, hogy mozgósították a román hadsereget, holott erre nem került sor – öt hónapnyi fegyházra ítélték.¹⁵ Szorosan kapcsolódott az OMP-hez is, a Szatmár megyei tagozat sajtóbizottságának elnöki tisztét látta el.

A történet másik főszereplője, Figus Albert karrierje másképp alakult, mint Manyáké. Kassán született, az egyetemet Berlinben végezte, majd közigazgatási pályára lépett, és 26 évig Szatmárnémeti főszámvevőjeként dolgozott. 1918 után az Unio vagongyár műszaki igazgatója volt, majd saját faüzemet létesített. Részt vett a politikában is, évekig volt a városi tanács tagja, az 1930-as évek közepétől az OMP Szatmár megyei tagozatának alelnöke. Az 1920-as évek végétől újságíróként is elkezdett dolgozni. Első írásai az Ellenzékben és a Szamosban jelentek meg, az 1930-as évek elején a Szatmári Újság főmunkatársa lett. 1933-ban két vezércikke miatt három hónapnyi börtönre ítélték, amit az OMP helyi tagozatának alelnöki funkciója ellenére is le kellett töltenie (Berey 1940). A két újságíró feltehetően ekkor

13 Az *Erdélyi monográfia* szerint Manyák katonáskodása idején a lap szociáldemokrata, majd cionista irányzatot képviselt, s csak Manyák leszerelése után tért vissza eredeti stílusához (Váray & Berey 1934).

14 Míg magyar nyelvű lapok rövidebb ideig történő betiltása napirenden volt, addig magyar újságírók fizikai bántalmazására csak ritkán került sor. Manyák esetében erre feltehetően intranszignens magatartása miatt kerülhetett sor.

15 A Pesti Újság szerint Manyát egy másik alkalommal három hónapnyi börtönre ítélték, de erre vonatkozó más forrást nem találtunk.

még hasonló politikai nézeteket vallott, hiszen Manyák 1935-ös letartóztatása után a Szatmári Újság főszerkesztői teendőinek ellátását ideiglenesen Figus vette át.¹⁶ Március elején viszont Figus kilépett a laptól, annak szerkesztését pedig az újságírókból álló kollektív testület vette át.¹⁷ Feltételezésünk szerint kettejük politikai nézetei ekkor távolodni kezdtek, Figus a konzervatívabb és mérsékeltabb Szamos napilap főmunkatársa lett.

1938-ban a királyi diktatúra bevezetését követően az egész ország területén ostromállapotot, majd az 1556/1938 számú rendelettel minden addiginál szigorúbb sajtócenzúrát vezettek be. Ennek következtében mind a Szamost (akkori nevén Szabadsajtót), mind a Szatmári Újságot (akkori nevén Újságot) betiltották, az érintett újságírókat, Figus Albertet és Manyák Józsefet elbocsátották. A két ember sorsa ekkor részben ismét összekapcsolódott. A Szabadsajtót pár hónap múlva újra engedélyezték Sajtó néven; ettől kezdve igazgatója Herskovics Dezső, szerkesztője pedig Baradlai László lett, társtulajdonosa továbbra is Dénes Sándor. Az Újság újraindítását nem sikerült elérni, Berey Géza szerint Manyák 1938-ban Esti Újság címen próbálkozott új lappal – más források nem erősítik meg ezt, és a lapnak egyetlen példánya sem maradt fenn közgyűjteményekben –, majd ennek megszűnését követően családjával Magyarországra költözött (Berey 1940). Így a honvédség 1940-es szatmárnémeti bevonulását Figus mint a helyi magyar elit tagja, Manyák pedig mint Szatmárnémetiből elmenekült, egzisztenciáját veszített újságíró élte meg.

Manyák bevallása szerint felkereste őt a Miniszterelnökség képviselője azzal a kérdéssel, hogy hajlandó-e visszatérni Szatmárnémetibe, és újraindítani egykori lapját. A Fővezérség ugyanis a Szamos betiltását és csak egy politikai napilap engedélyezését tervezte.¹⁸ A Szamos napilap betiltása mögött elsősorban a tulajdonosok zsidó származása állhatott. Emellett Manyáknak feltehetően voltak befolyással rendelkező magyarországi ismerősei is, akik beajánlották a Miniszterelnökségre, de ennek pontos személyi háttere nem ismert. Manyák ennek tudatában szeptember első napjaiban megjelent a városban, ahol azonban a helyi parancsnok csak szeptember közepén döntött a betiltandó lapokról (jóval később, mint ahogy az *Utasítás*ban szerepelt). A betiltott újságok végleges listáján pedig nem szerepelt a Szamos,¹⁹ azaz a helyi parancsnok felülbírált a Fővezérség eredeti döntését, és a Szamos további engedélyezése mellett döntött a Szatmári Újság kárára.

A Szamos szeptember 6-ától már Figus Albert²⁰ szerkesztésében jelent meg, miután a helyi keresztény értelmiségiek – köztük Südy Tibor, Ember Géza és talán Teveli József is – megvásárolták azt Dénes Sándortól. A gyors tulajdonosváltás legfőbb oka az volt, hogy a második zsidótörvény értelmében zsidó személy tulajdonában nem lehetett napilap, és zsidó a főszerkesztői tisztséget sem tölthette be.

Manyák október elején újra kérelmezte a lapindítási engedélyt.²¹ Az ügyben a városi parancsnok vizsgálatot rendelt el, aminek eredményeként nemcsak Manyák lapalapítási engedélyét nem adták ki, de a számára a magyarországi lapok terjesztésére korábban kiadott engedélyét is visszavonták. Mindezeket követően november közepén a városi parancsnokság már megbízhatatlanként említette Manyákot, aki több embernek is tartozik pénzzel.²²

Az eset megértéséhez a következőket kell tudni: Manyák Szatmárnémetiben történt megjelenését követően nemcsak lapot akart alapítani, hanem megbízása volt három magyarországi szélsőjobboldali napilap, a Függetlenség, az Új Magyarság és az Esti Újság helyi terjesztésére is. Az *Utasítás* értelmében erre joga volt, hiszen bármely magyarországi

16 Szerkesztőségi hír. *Szatmári Újság*, 1935. február 20. 1.

17 Szerkesztőségi hír. *Szatmári Újság*, 1935. március 1. 2. Tankóczy Gyula szerint a lap főszerkesztői teendőit ekkor Manyák felesége látta el (Tankóczy 1936: 143.).

18 *Manyák József feljegyzése a megindítani tervezett Szatmári Újság ügyében*. DJSM-Primăria, dos. 12. 163. f.

19 *A szatmárnémeti katonai parancsnok határozata a lapok betiltásáról*. 1940. szeptember 15. DJSM-Primăria, dos. 2. 143. f.

20 Figus ellenfelei többször is felhozták, hogy újságíróként nem volt eléggé elkötve és karakteres, s érdemtelenül jutott magas pozícióba. A Manyák által is aláírt levél „az emberi gyengeségek összetétele”-ként hivatkozott rá (*Egykori szatmári értelmiségiek levele a Szatmár Vármegyei Egyesülethez a városban uralkodó állapotokról*. 1940. szeptember 13. MNL OL, K 53, 36/1940. 106–107. f.). Az azonban, hogy a magyarság sérelmeiről írt cikkéért Manyákhoz hasonlóan ő is börtönben ült, nem ezt látszik alátámasztani. Figus megítéléséhez adalék főszerkesztővé válásának az *Emlékezz Szatmárra. A szatmári zsidóság emlékkönyvében* megjelent utólagos leírása is: „...másnap, szombat reggel megjelent Szamos c. napilap már piros-fehér-zöld margóban jelent meg. A vezércikket már nem a zsidó Dénes Sándor főszerkesztő, hanem a 21 évig a száját befogó Figus Albert írta. Vezércikke elején már kimutatta ördögi érzelmeit: »A zsidók maradjanak otthon. A zsidóknak nincs helye a fogadáson. A zsidóknak semmi köze a mi örömhöz, mert ez az öröm csakis a magyarok öröme.« Nesze neked Dénes Sándor és nesze neked hűség, magyarpárti zsidó” (idézi Stern 1984: 36). Figyelembe kell venni, hogy a visszaemlékezés az események után 40 évvel született, illetve Figus 1940 utáni esetleges magatartás-változásában már közrejátszhatott a korabeli magyar kurzushoz való igazodási kényszer is.

21 *Manyák József kérvénye a szatmárnémeti katonai parancsnokhoz a Szatmári Újság megindítása tárgyában*. 1940. október 9. DJSM-Primăria, dos. 12. 164. f.

22 *Szatmárnémeti katonai parancsnokának levele az 1. hadsereg közigazgatási csoportjának Manyák József ügyében*. 1940. november 13. DJSM-Primăria, dos. 12. 170. f.

lapot szabadon lehetett terjeszteni Észak-Erdélyben, és e lapok megbízottakat is kiküldhettek a területre (Utasítás 1940). Mivel Manyák megbízása ellenére nem rendelkezett megfelelő terjesztővállalattal, tárgyalásokat kezdett Grünfeld Sándor zsidó származású banktisztviselővel, a helyi Hírlapiroda tulajdonosával.²³ Manyák semmilyen konkrét tevékenységet nem fejtett ki a városban, Grünfelddel sem jutott egyezsége, ennek ellenére a magyarországi lapokat Grünfeld cége kezdte el terjeszteni, Manyák pedig felvett tőle 600 pengőt előleg címén. Eltérő indokokkal más személyektől is vett fel előleget Manyák. A város egyik legtehetősebb zsidó családját, Princz Ármin gyártulajdonost szintén felkereste, és azzal az ürüggyel, hogy a bevonulás után csak az ő lapjában hirdethet majd a gyár, „hirdetés” címén kért előre 10 000 lejt. A család ezt ki is fizette, majd a lapengedély visszavonását követően az összeget vissza-követelte.²⁴ Manyák engedélye visszavonásának konkrét oka az volt, hogy a zsidótörvény tiltása ellenére társas kapcsolatba lépett egy zsidó emberrel lapterjesztés céljából. A nyomozóhatóság értelmezése szerint ugyanis a Grünfeldtől kölcsönbe vett 600 pengő a társas viszony bizonyítéka.²⁵

A Szamos napilappal kapcsolatos döntés megváltozása és a lapterjesztési engedély megvonása mögött meglátásunk szerint két érdekcsoport erejének összemérése állhatott. Az egyik a helyi magyar elit tagjaiból verbuválódott, akik a bevonulást követően azonnal kulcspozícióba kerültek, és segítették egymást az érdekérvényesítésben. Ide tartoztak a Szamost megvásárlók, akiknek pontos névsora nem ismert, de bizonyos részinformációkból következtethetünk tagjaira:²⁶ Figus Albert, aki 1940 októberében úgynevezett behívott országgyűlési képviselő lett (részben Teleki Pál miniszterelnök helyi emberének is tekinthetjük); Ember Géza domahidai földbirtokos, aki szintén behívott képviselő és később az Erdélyi Párt ideiglenes alelnöke, majd elnöke lett; Südy Tibor ügyvéd, a Szatmár megyei OMP alapító tagja, majd a katonai közigazgatás idején a városi parancsnok mellett működő közigazgatási előadó; Teveli József ügyvéd, az OMP intéző bizottságának tagja, aki a katonai közigazgatás időszakában a megyei közigazgatási előadói tisztséget töltötte be.

A másik csoportba Szatmárról eltávozott egykori értelmiségiek tartozhattak, akik saját bevallásuk szerint a román uralom elviselhetetlensége miatt kénytelenek voltak Magyarországra költözni. A csoport tagjairól szintén csak közvetett információink vannak: a már említett Manyák Józsefen kívül ide sorolható Kósa Lajos egykori moztulajdonos, aki a bevonulás után nem kapta vissza a mozi működtetési jogát; Szathmári Géza egykori főkönyvelő, akit nem vettek vissza állásába, és mindenekelőtt Kóródi Katona János egykori főispáni titkár, aki közigazgatási előadó szeretett volna lenni. Ezek az emberek Magyarországon a Szatmárvármegyei Egyesületbe tömörültek, és ennek segítségével szerettek volna álláshoz jutni. Az egyesületet Kóródi Katona János alapította 1920-ban, és az elnöke maradt 1940-ig. (Trianon után több tízezer Magyarországra menekült erdélyi több hasonló szervezetet hozott létre, és általában minden elcsatolt területen maradt egykori vármegyének volt ilyen egyesülete. E szervezetek célja az ugyanabból a városból vagy megyéből származó menekültek összefogása, a revízió eszméjének ébren tartása.) Az egyesület már 1940. szeptember 10-én jelezte a városi parancsnoknak, hogy különvonattal szeretnének visszatérni a városba és ez alkalommal ünnepséget szervezni.²⁷ 1940 őszén az előző csoporttal szemben azonban nem volt esélyük érdekeiket érvényesíteni. Sorozatos kudarcaikat követően Manyák visszatért Budapestre, egy ideig még munkanélküliként tengődött, majd 1942-től az MTI-nél kezdett dolgozni (Gáspár 1942).

23 *Jegyzőkönyv Grünfeld Sándor kihallgatásáról*. 1940. november 13. DJSM-Primăria, dos. 12. 167. f. A városi parancsnok ezt követően Boros István újságíróknak adta ki a Hírlapirodát. *Boros István újságírók kérése a városi parancsnokhoz*. DJSM-Primăria, dos. 12. 172. f.

24 *Princz Frigyes kihallgatási jegyzőkönyve*. 1940. november 18. DJSM-Primăria, dos. 12. 162. f.

25 *A szatmárnémeti katonai parancsnok határozata Manyák József lapterjesztői engedélyének visszavonásáról*. 1940. november 14. DJSM-Primăria, dos. 12. 166. f.

26 Ember Géza érintettségét támasztja alá, hogy 1940 őszén a Szabadsajtó Rt. felelős kiadójaként jelent meg (Szabolcs-Szatmár-Bereg 2002). Südy érintettségére utaló jel, hogy Manyák levelében említi őt is mint új laptulajdonost (*Manyák Józseffeljegyzése a megindítani tervezett Szatmári Újság ügyében*. DJSM-Primăria, dos. 12. 163. f.). Teveli József neve a lapvásárlás kapcsán nem merül fel, érintettségére csak közvetett utalásunk van, ugyanis a Manyák által is aláírt levélben őt is a leváltandó emberek között említik (*Egykori szatmári értelmiségiek levele a Szatmár Vármegyei Egyesülethez a városban uralkodó állapotokról*. 1940. szeptember 13. MNL OL, K 53, 36/1940. 106–107. f.).

27 *A Szatmárvármegye Egyesület levele Szatmárnémeti városi katonai parancsnokához*. 1940. szeptember 10. DJSM-Primăria, dos. 2. Az ünnepségre végül csak novemberben került sor.

Következtetések

A katonai közigazgatás működése alatt Észak-Erdélyben a legnagyobb változásra a sajtó terén került sor. A korabeli magyarországi felfogás szerint – mint utaltam rá – a sajtótól elsősorban már nem a tájékoztatást, hanem a nemzeteszme propagálását várták el. Ennek volt része a bevezetett cenzúra és a szigorú lapirányítás. A bevonulást követően azonnal alkalmazták a zsidótörvényeket, az izraelita hitközségekhez kapcsolódó hitbuzgalmi lapokat azonnal megszüntették. Bonyolultabb volt a zsidó tulajdonú vagy szerkesztésű, de minden tekintetben magyarnak számító lapok helyzete, amilyen a Szamos is volt. A lap tulajdonosa és főszerkesztője is zsidó származású volt, megmentésének egyedüli módja eladása volt, amire már a bevonulást követő másnapon sor is került. Ez a lépés felülírta a Fővezérség korábbi döntését, mivel a helyi magyar elitnek sikerült megmentenie a tulajdonába került lapot, és emiatt a korábbi ígéretek ellenére Manyák József nem kapott lapindítási engedélyt. 1940 őszén a közigazgatási tisztségek odaitélése öt tényező (a helyi parancsnok személye, a helyi magyar elit, a társadalmi szervezetek, a német kisebbség, illetve a személyes kapcsolati tőke) egymásnak feszülése eredményeként történt, bár ezek érdekérvényesítő képessége, hatása mindig a helyi erőviszonyok függvénye volt. A Szamos napilap esetében két tényező (a helyi magyar elit, illetve a társadalmi egyesületbe tömörült menekültek) ellentéte rajzolódott ki. Az egyesület tagjai a visszacsatolást korábbi szenvedéseikért járó kárpótlásként fogták fel. Ezt tükrözi a Manyák által is aláírt levél, amely szerint igaza volt a vármegyei egyesületnek, amikor sürgette, hogy az átmeneti időben, a katonai közigazgatás alatt előre osszák le az állásokat olyan emberek között, „akik garanciák lettek volna egy új életre”.²⁸ A két csoport közül az időközben megszerzett pozícióinak köszönhetően a helyi magyar elit jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkezett, mint az 1918 után elmenekültek. A magukat áldozatnak feltüntető menekültek csalódásként élték ezt meg, amit Kóródi Katona János a következőképpen fogalmazott meg: „Bennünket nem hallgattak meg. Íme itt van az eredmény. Nem kellett az önzetlenül dolgozó emberek.”²⁹

A két csoport küzdelmének tétje látszólag csak a lapindítás volt, de a háttérben hosszabb távra is kiható politikai játszma körvonala is sejthető: joggal feltételezhetjük, hogy Manyák mellett nemcsak az egykori menekültek álltak, hanem magyarországi szélsőjobboldali pártok is. Manyák kapott egyedüli terjesztési jogot három szélsőjobboldali lapra. Kudarcáról is egy szélsőjobb lap, a Pesti Újság számolt be, s e kudarcot csak növelte, hogy egy egykori zsidó tulajdonú lappal szemben léptek fel. Kóródi Katona fellépése mögött politikai szándékot sejtettek már a korszakban is. Habár az 1930-as évek közepén kormánypárti színekben jutott be a parlamentbe, korábban az Ébredő Magyarok Egyesülete országos választmányának tagja volt, feltehetően a kormánypárt szélsőjobb szárnyán helyezkedett el. A városi parancsnok által folytatott vizsgálat szerint Kóródi azért támogatta Manyák lapjának megindulását, hogy az támogassa őt a majdani választási kampányban.³⁰ Közvetett források alapján feltételezhetjük tehát, hogy a Szamos és a mögötte álló csoport előtérbe helyezésével a magyarországi szélsőjobboldali erőknél a visszacsatolt Szatmár megyében történő előretörését is igyekeztek fékezni. Minderre azért kerülhetett sor, mert pártpolitikai tekintetben a partiumi megyék az 1940 és 1944 közötti időszakban sajátos helyzetben voltak: egy egyezség értelmében az 1940 őszén megalakult Erdélyi Párt kormánytámogató politikájáért cserébe a Magyar Élet Pártja ígéretet tett, hogy nem szervezkedik, s nem hoz létre helyi tagozatokat Észak-Erdélyen. Ez alól kivételt képezett a két partiumi megye – Szatmár és Bihar –, mivel ezeket egyesítették a trianoni Magyarországon maradt részekkel, ahol korábban is létezett a kormánypárt helyi tagozata. Egy esetleges választás kiírásakor az ellenzéki pártok is jó eséllyel indíthattak jelölteket.

28 *Egykori szatmári értelmiségiek levele a Szatmár Vármegyei Egyesülethez a városban uralkodó állapotokról*. 1940. szeptember 13. MNL OL, K 53, 36/1940. 106–107. f.

29 *Kóródi Katona János levele a Miniszterelnökséghez a szatmári panaszokról*. 1940. szeptember 15. MNL OL, K 53, 36/1940. 108. f.

30 *Jegyzőkönyv Grünfeld Sándor kihallgatásáról*. 1940. november 13. DJSJ-Primăria, dos. 12. 167. f.

Irodalom

- Balogh Edgár & Dávid Gyula, szerk. (1981–2010): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, Bukarest & Kolozsvár, <http://lexikon.kriterion.ro/> (utolsó letöltés: 2015. V. 30.).
- Bárdi Nándor (1996): A Keleti Akció. In: Diószegi László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Berey Géza (1940): *A magyar újságírás Erdélyben 1919–1939*. Szeged.
- Fleisz János (2001): *Az erdélyi magyar sajtó története (1890–1940)*. Pécs: Pro Pannónia.
- Gáspár Jenő, szerk. (1942): *Az országos magyar Sajtókamara évkönyve*. Budapest.
- Gidó Attila (2009): *Úton. Az erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek*. Csíkszereda: Proprint.
- Győrffy Gábor (2014): A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989. In: Apró Pál & Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. Budapest: Médiatudományi Intézet.
- Kégli Ferenc (1999): Magyar nyelvű nyomtatványok Romániában 1919–1940 között – két kötetben. Monoki István bibliográfiájának kiadástörténete. *Könyvtári Figyelő*, 1. sz., http://epa.oszk.hu/00100/00143/00029/kegli_h.html (utolsó letöltés: 2015. V. 27.).
- Kupán Árpád (2004): Az erdélyi magyar szabadkőművesség története a két világháború közötti időktől napjainkig. *Várad*, 2. sz., <http://www.galilei.hu/sajto/20050103erj.htm> (utolsó letöltés: 2015. V. 30.)
- László Gézáné Szarka Ágota (2002): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája. (1845–2000)*. Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár.
- Mikes Imre (1937): A sajtó. In: Győri Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae 1918–1936. Országgrészünk átalakulása 1918–1936*. Cluj: Új Transzilvania.
- Paksa Rudolf (2013): *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest: MTA BTK TTI & Osiris.
- Sipos Balázs (2011): *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Budapest: Argumentum.
- Stern, Hárav Náftáli, szerk. (1984): *Emlékezz Szatmárra. A szatmári zsidóság emlékkönyve*. Bne Brak.
- Tankóczi Gyula, szerk. (1936): *Monografia oraşului Satu Mare város tükre*. Satu Mare: Presa Liberă.
- Utasítás a katonai közigazgatás megszervezésére a felszabaduló Erdély területén* (1940). Budapest.
- Várady Aladár & Berey Géza, szerk. (1934): *Erdélyi monográfia*. Satu Mare.

Sajtó

Szamos, 1940

Pesti Újság, 1940

Levéltári Források

Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale, (Román Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Kirendeltsége), Fond 14 Prefectura Județului Satu Mare – Administrația militară maghiară (Prefektúra – Magyar katonai közigazgatás).

Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale, (Román Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Kirendeltsége), Fond 15 Primăria Municipiului Satu Mare – Comandamentul militar maghiar (Polgármesteri hivatal – Magyar katonai parancsnokság).

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 53 Észak-Erdélyi ügyek fővezérségi kormány megbízottja.

Sárándi Tamás (1981, Bogdánd) történész-muzeológus. 2004-ben a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen szerzett történelem szakos diplomát. 2011-től az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Iskola hallgatója. Időközben a Szatmár Megyei Múzeumban dolgozott, jelenleg pedig a Maros Megyei Múzeum munkatársa. Kutatási területe a magyar kormányok 1940 és 1944 közötti nemzetiségpolitikája Észak-Erdélyben.